

**DIALECTOLOGICAL RESEARCH IN UZBEKISTAN
LINGUISTICS**

Absattarova Mukhlisa Komiljon kizi
Namangan State University, Master's degree student, Linguistics
(Uzbek language)

Abstract: This article examines the dialectological research conducted in Uzbek linguistics, its significance in the historical and scientific development of Uzbek dialectology, and its linguistic features.

Key words: Turkic languages, dialect, dialect, dialectal differences, dialect classification, main dialect, scientific-theoretical reasoning, Qarluq-Chigil-Uyghur dialect.

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA DIALEKTOLOGIK TADQIQOTLAR

Absattarova Muxlisa Komiljon qizi,
Namangan davlat universiteti Lingvistika
(o`zbek tili) yo`nalishi magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tilshunosligida amalga oshirilgan dialektologik tadqiqotlar va ularning o‘zbek dialektologiyasidagi tarixiy-ilmiy taraqqiyotidagi ahamiyati, lingvistik xususiyatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: turkiy tillar, sheva, dialekt, dialektal o‘zgachalik, asos dialekt, ilmiy-nazariy mulohaza, qarluq-chigil-uyg‘urdialekti.

**ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ЛИНГВИСТИКЕ
УЗБЕКИСТАНА**

Абсаттарова Мухлиса Комильон кизи,
Наманганский государственный университет, магистрантка,
лингвистика
(Узбекский язык)

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026**

Аннотация: В данной статье рассматриваются диалектологические исследования, проведенные в узбекском языкознании, их значение в историческом и научном развитии узбекской диалектологии, а также их лингвистические особенности.

Ключевые слова: тюркские языки, диалект, диалект, диалектные различия, классификация диалектов, основной диалект, научно-теоретическое рассуждение, карлукско-чигильско-уйгурский диалект.

XX asrning boshlaridan buyon shevashunoslik fani zamonaviy ilmiy yo‘nalish sifatida taraqqiy topib kelmoqda. Zamonaviy o‘zbek dialektologiyasining ilk tamal toshlarini rus olimlari qo‘ygan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Aynan ular tomonidan o‘zbek shevalari guruhlariga ajratilib tasniflangan. Dastlab rus olimi, prof. I.I.Zarubin o‘zbek shevalarini 4 guruhga: Farg‘ona, Xiva-Xorazm, Toshkent va Samarqand-Buxoro guruh shevalari shaklida ajratadi. Bu guruhlariga ajratishga omil bo‘luvchi asosiy farqlovchi belgilar haqida hech qanday ma‘lumot berilmaydi. Shuningdek, fonetik jihatdan j-lovchilar guruhi hamda shimoliy o‘zbek shevalari haqida hech qanday fikr berilmaydi¹. Sir Ali Lapin (boshqa manbalarda Sherali Lapin) “Sart so‘zining kelib chiqishi va ma‘nosi haqida” nomli maqolasida o‘zbek tilida 4 asosiy lahja borligini yozadi: 1. Sirdaryo viloyati shevalari; 2. Farg‘ona viloyati lahjasi; 3. Chor Rossiyasiga qarashli Amudaryo bo‘limi (To‘rtko‘l va uning atrofi) va Xiva xonligi dialekti; 4. Samarqand viloyati va Buxoro amirligi lahjasi. Sherali Lapinning tasnifida ham o‘zbek shevalarining tovush va talaffuz belgilari, grammatikasi, lug‘at tarkibi hamda ularning asosiy farqlovchi xususiyatlari haqida deyarli ma‘lumotlar yo‘q. Ammo mahalliy xalq vakili sifatida birinchilardan bo‘lib shevalar klassifikatsiyasini amalga oshirishi alohida ahamiyat kasb etadi².

K.K.Yudaxinning tasnifi sof va aralashganlik holati bo‘yicha ajratilgan, ya‘ni

¹ Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashri, 2013. – B. 34.

² Тўйчибоев Б., Хасанов Б. Ўзбек диалектологияси. – Тошкент: А.Қодирий номидаги ХМН, 2004. – Б. 31.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026**

singarmonizmni o'zida saqlagan shevalar va tojik tili ta'siridagi shevalar³. Y.D.Polivanov esa, dastlab, K.K.Yudaxin kabi eronlashgan va eronlashmagan dialektlarga tasniflaydi hamda ularni bir necha tiplarga ajratib chiqadi⁴.

Y.D.Polivanov XX asr boshlarida o'zbek tilshunosligining dolzarb boshqa masalalari qatorida tilimizning sheva va lahjalarni tadqiq qilish bo'yicha muhim ishlarni amalga oshirgan shaxslardan biri hisoblanadi. Rus sharqshunosi bo'lgan olim, o'zi yapon tili bo'yicha mutaxassis hisoblansa ham, 20 dan ortiq tilni bilgan. O'tgan asrning 20-yillari boshida Toshkentda, keyinchalik Samarqand va hatto Qirg'izistonda ham faoliyat olib boradi. Uning asosiy ilmiy tadqiqotlari turkiy tillar, jumladan, o'zbek tili va shevalarini o'rganishga bag'ishlangan edi. Olim Samarqand va Toshkentda faoliyat olib borgan davrida dialektologik ekspeditsiyalar tashkil qilib, o'zbek shevalaridan materiallar to'plagan. "Xorazmdagi o'zbek shevalarining muxtasar ocherki", "O'zbek dialektologiyasi bo'yicha materiallar" kabi o'zbek shevashunosligining ilmiy manbalarini yaratgani haqida manbalarda ma'lumot keltiriladi⁵. Olim bir qator o'zbek shevalari va dialektlarini o'rganib, yig'ilgan materiallar asosida shevalarning o'ziga xos tasnifini ishlab chiqadi.

Y.D.Polivanov klassifikatsiyasi uchun tildagi ikki holatni asos qilib oladi: qardosh tillarning chatishuvi – *metisatsiya* va qardosh bo'lmagan tizimdagi tillarning chatishuvi – *gibridizatsiya*. Bundan tashqari, olim shevalardagi fonetik o'zgarishlar jarayonini inobatga olgan holda o'zbek shevalarini 2 guruhga tasniflaydi: eronlashgan o'zbek shevalari va eronlashmagan o'zbek shevalari⁶. Eronlashmagan shevalarga *j*-lovchi qipchoq dialektidagi va Farg'ona vodiysining Saroy, Andijon, Yo'lguzar, Mankent kabi

³ Юдахин К.К. Водил ва Ўш шеваларига оид текстлар (қўлёзма). Ўзбек диалектологиясидан материаллар, I, II, 1957, 1961.; Юдахин К.К. Корабулок ва Манкент шеваларидан текст намуналари, Тошкент Давлат Чет тиллар педагогика институтининг илмий ишлари, VII. – Тошкент, 1963.

⁴ Поливанов Е.Д. Узбекская диалектология и узбекской литературный язык (К современной стадии узбекского языкового строительства). – Узгосиздат, 1933. – С. 45.

⁵ Ларцев В.Г. Евгений Дмитриевич Поливанов. Страницы жизни и деятельности. – М., 1988. – 328 с.; Yana qarang: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 12 жилдли, VII жилд. Парчин-Солих. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004. – Б. 119-120.

⁶ Qarang: Поливанов Е.Д. Узбекская диалектология и узбекский литературный язык. (К современной стадии узбекского языкового строительства). – Ташкент, 1933. – С. 44.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026**

singarmonizmi bor shevalarini kiritadi. Shuningdek, eronlashish elementlari kam deb baholanadigan shevalar sifatida Qo‘qon, Marg‘ilon, Andijon, Shahrixon, Toshkent dialektlari qayd qilingan bo‘lsa, Buxoro, Samarqand, Xo‘jand, O‘ratepa tipidagi shevalarni esa maksimal eronlashgan deya e’tirof etadi. Ya’ni bu shevalar tojik tilining ta’sirida bo‘lgan shevalar hisoblanadi. Bunday shevalarni Y.D.Polivanov 4 tipga ajratib tadqiq qiladi: 1. Samarqand-Buxoro shahar shevalari; 2. Toshkent va uning atrofidagi hududlar shevalari; 3. Qo‘qon va Marg‘ilon shevalari; 4. Andijon va Shahrixon hududlari va Namangan, Chortoq, Uychi, Shohand kabi umlautli shevalar⁷.

Zamonaviy o‘zbek dialektologiyasi fanida O‘g‘uz lahjasi sifatida tadqiq qilinadigan shevalar guruhini Y.D.Polivanov 2 tipga ayirib tasniflagan: birinchi tipga u Xorazm shevalarini kiritgan bo‘lsa, ikkinchi tipda esa hozirgi Qozog‘iston Respublikasida joylashgan Chimkent, Turkiston, Iqon, Mankent, Qorabuloq hududlaridagi o‘zbek shevalarini hamda Forish tumanidagi Bog‘don shevasini kiritgan⁸.

Uchinchi dialekt sifatida qipchoq lahjasini belgilagan olim ularni 7 tipga ajratadi. O‘rta va shimoliy Xorazm shevalari; o-lovchi qozoq-nayman shevalari; Ohangaron vodiysi Qurama shevalari; Shimoliy o‘zbek shevalari; O‘rta o‘zbek shevalari; Qirq, Laqay shevalari va Afg‘onistondagi qipchoq shevalari qipchoq dialektini tashkil etishi ilmiy jihatdan to‘g‘ri asoslangan.⁹

Umuman, yirik tilshunos-olim Y.D.Polivanov tomonidan amalga oshirilgan o‘zbek shevalari klassifikatsiyasida tilning tarixiy tadrijiy taraqqiyotida ekstralingvistik omillarni muhim faktor sifatida ko‘radi va shu bo‘yicha yondashadi. Milliy tilimiz va uning sheva va lahjalaridan asrlar davomida shakllangan ichki o‘zgarish va evrilishlar – intralingvistik omillarni esa muhim unsur sifatida qayd etmaydi va kam murojaat qiladi. Shunday bo‘lsa-da, olimning shevalar materiallarini to‘plash, tasnif va tadqiq qilishdagi

⁷ Qarang: Поливанов Е.Д. Узбекская диалектология и узбекский литературный язык. (К современной стадии узбекского языкового строительства). – Ташкент, 1933. – С. 19-21.

⁸ Поливанов Е.Д. Узбекская диалектология и узбекский литературный язык. (К современной стадии узбекского языкового строительства). – Ташкент, 1933. – С. 25-27.

⁹ Дыбо А.В. Тюркологические исследования Поливанова. Российская тюркология, том 29, № 3-4. 2020. – С. 34-50.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026**

xizmatlarini e'tirof etish lozim. Jumladan, u shevalardagi til materiallarini to'plashda o'ziga xos metodlardan foydalanganiki, bu lisoniy materiallar hozirgi kunda ham o'z ilmiy, amaliy ahamiyatini yo'qotmagan. Olimning 1960-yillar boshida amalga oshirilgan reabilitatsiyasidan keyingi davrda amalga oshirilgan tadqiqotlarda Y.D.Polivanovning usul va metodlardan unumli foydalanib kelinmoqda. Uning ilmiy-nazariy va amaliy tadqiqotlaridan foydalanib, o'zbek shevalarini o'rganishni mukammallashtirish lozim.

Turkiy tillarning bilimdoni, o'zbek tili, o'zbek alifbosi, folklori, etnografiyasi, o'zbek mumtoz adabiyoti, jumladan, Alisher Navoiy asarlari tabdilchisi, turkolog A.K.Borovkov o'zbek shevalarini ham o'rgangan olim, yirik dialektolog edi. U shevalarni tasnif qilishda o'z klassifikatsiyasini yaratgan va shevalarni guruhlashda boshqalardan farqli ayrim xususiyatlarni qayd etib o'tgan edi.

A.K.Borovkov shevalarni fonetik belgilariga qarab ikki asosiy guruhga ajratadi: *a*-lovchi o'zbek shevalari va *o*-lovchi o'zbek shevalari. *O*-lovchi shevalarda 6-7, *a*-lovchi shevalarda 10 tagacha unlilar borligini hamda guruh *y*-lovchi va *j*-lovchi shevalar guruhiga bo'linishini ta'kidlab o'tadi. Olim *y*-lovchi shevalarga Janubiy Qozog'istondagi Turkiston, Mankent, Chimkent hududlarida, shuningdek, Janubiy Xorazm o'zbek dialektlarini, *j*-lovchilar guruhi esa Shimoliy Xorazm, Surxondaryo va Samarqand hududlarining ba'zi qishloq shevalarini qamrab olishini qayd qilib o'tadi. O'zbek tilshunosligi, ayniqsa, dialektologiyasiga juda ko'p mehnati singgan olim A.K.Borovkov keyingi ilmiy faoliyati davomida o'zbek shevalarining yangi klassifikatsiyasini amalga oshiradi¹⁰. O'zbek shevashunosligida nisbatan mukammal deb qaraladigan ushbu tasnifda o'rta o'zbek; shayboniy-o'zbek yoki *j*-lovchi; janubiy-Xorazm; alohida (kelib chiqishi jihatdan turlicha bo'lgan) guruh shevalari kabi 4 dialektga ajratadi va ularning farqli lingvistik xususiyatlarini sanab o'tadi. O'rta o'zbek lahjasiga oid shevalarni 6-7 unlili, birinchi va ikkinchi bo'g'in, asosan, ochiq bo'g'inli,

¹⁰ Боровков А.К. Вопрос классификации узбекских говоров. Изв. АН Узбекской ССР, № 5. – Ташкент, 1953. – С. 31-48.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026**

singarmonizm saqlanmagan shevalar sifatida baholaydi va bu lahjani 3 guruhga ajratadi: Toshkent; Samarqand-Buxoro; Farg‘ona tipidagi shevalar. Bu tipdagi shevalarni fonetik, morfemik, morfologik tafovutlarini ajratib ko‘rsatadi. Leksik farqliliklarini ajratib beradi. A.K.Borovkov shayboniy-o‘zbek yoki *j*-lovchi dialektiga Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo, Ohangaron vodiysidagi shevalar, Shimoliy Xorazm hamda Farg‘ona vodiysidagi qipchoq va qoraqalpoq shevalarini kiritadi. Ularning boshqalardan farqli kategorial belgilari sifatida, asosan 8 unlili, birinchi bo‘g‘inda keluvchi va o‘zgan *o* bilan 9 unli bo‘lishi, *y* ning o‘rnida *dj* qo‘llanilishi kabilarni ajratib ko‘rsatadi. Qipchoq yoki *j*-lovchi shevalar guruhini Shayboniy-o‘zbek lahjasi yoki dialekti deb nomlash A.K.Borovkov tasnifidan boshlangan bo‘lsa kerak¹¹. Olim o‘z tasnifida Janubiy Xorazm lahjasini Xonqa, G‘azovot, Sho‘raxon, Xozarasp, Yangiariq, Shovot shevalari tashkil qiladi, deb ajratib yozadi. Bu dialektning unlilar tizmida 9 ta tovush borligi, so‘z boshida tovushlar jaranglilashishi, *k*, *q*, *g*, *g* tovushlari so‘z oxirida tor unlilardan so‘ng, deyarli, talaffuz qilinmasligi, lug‘at tarkibi jihatdan boshqa dialektlardan farqlanishi muhim belgilari ekanligi qayd etilgan. Kelib chiqishi turlicha bo‘lgan shevalarni A.K.Borovkov alohida guruhga tasniflagan. Bunday shevalar guruhiga Qorabuloq, Iqon, Mankent hamda “umlaut” shevalarini kiritgan. Ular boshqa dialektlardan tovushlarning uzun-qisqa talaffuz qilinishi bilan ajralib turishi qayd etilgan. Shu o‘rinda “umlaut” tushunchasi va uning shevashunoslikdagi o‘rni haqida mulohazalarni bildirib o‘tishimiz lozim¹². Manbalarda, jumladan, “Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati”da: *umlaut* (nem. *umlaut* – *unlini almashtirish*) – so‘zdagi unlilarning grammatik shakl yasash vositasi sifatida almashinuvi; o‘zakdagi orqa qator unlining o‘zidan keyingi (asosan, suffiksali) unli ta’sirida old qator unliga aylanishidan iborat fonetik hodisa ekanligi ta’riflangan. Masalan, german tillarida, xususan, nemis tilida *a*, *o*, *i* unlilari o‘zakka

¹¹ Боровков А.К. Вопросы классификации узбекских говоров. Изв. АН Узбекской ССР, № 5. – Ташкент, 1953. – С. 31-48.

¹² Боровков А.К. К характеристике узбекских «умлаутных» или «уйгуризованных» говоров. Сб. «Белек С. Е. Малову», Фрунзе, 1946. – С. 21-35.; Боровков А.К. Узбекские говоры Наманганской области, Ташкентского Государственного университета, Языкознание, вып. 211. – Ташкент, 1963.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026**

qo‘shiladigan qo‘shimchalardagi *i* tovushi ta‘siri ostida yoki ko‘plik qo‘shimchasi qo‘shilganda, ko‘plik shaklini hosil qilishda yumsharib, *a*, *b*, *i* tovushlariga aylanadi. “Umlaut” termini germanistikadan tashqari turkiyshunoslikda ham qo‘llanadi, chunonchi, uyg‘ur pilit va o‘zbek tilining ayrim (Namangan viloyati) shevalarida “umlaut” hodisasi uchraydi¹³. Bu hodisa fanda regressiv assimliyatsiya ham deb yuritiladi. Bu qonuniyatga ko‘ra affiksdagi old qator unli asosidagi orqa qator unlini o‘z xarakteriga moslashtirib oladi: *yosh-yasha*, *son-sana* kabi. Bu hodisa o‘zbek tilining Namangan va O‘sh shevalarida ko‘proq uchrashi dialektal tadqiqotlarda aytib o‘tilgan¹⁴.

Yuqorida ta‘kidlab o‘tganimizdek, o‘zbek olimlari ham shevalarni tadqiq qilgan. Shulardan birinchisi G‘ozi Olim Yunusovdir. G‘ozi Olim Yunusov o‘zbek jadidchiligining yetakchi a‘zolaridan biri sanaladi. Millatimiz madaniyati, tarixi, ta‘limi, til va adabiyoti rivoji uchun katta xizmat qilgan olim, fanimizning zamonaviy ko‘rinishi va rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan va tadqiqotlarning samarali bo‘lishi uchun ilg‘or yevropacha usullar asosida izlanishlar olib borgan. Boshqa fanlar qatori tilshunoslik va uning dialektologiya yo‘nalishi uchun ham muhim ishlarni amalga oshirgan. Aytish mumkinki, G‘ozi Olim Yunusov zamonaviy o‘zbek shevashunosligining asoschilaridan biri hisoblanadi¹⁵.

Olim birinchilardan bo‘lib o‘zbek shevalarining klassifikatsiyasini yaratgan. G‘ozi Olim Yunusov o‘zbek shevalarining dialektal klassifikatsiyasini tuzish ehtiyoji haqida fikr bildirar ekan, o‘zidan oldin amalga oshirilgan tasniflarda bir necha kamchiliklarga yo‘l qo‘yilgani haqida mulohaza bildiradi. Jumladan, Y.D.Polivanovning “eroniylashgan” yoki “eroniylashmagan” atamalaridan tashqari, “turkmanlashgan” yoki “turkmanlashmagan”, “qozoqlashgan” terminlarini qo‘llashi va bu nomlar ostida o‘g‘uz shevasini turlarga ajratishi, qipchoq dialekti sifatida ajratilgan guruhga faqat qishloq

¹³ Хожиев А. Тилшunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2002. – Б. 114.

¹⁴ Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashri, 2013. – B. 17.

¹⁵ To‘ra Mirzayev. Ustozim. «G‘ozi Olim Yunusov haqida suhbatlar» turkumidan – <https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/tora-mirzayev-gozi-olim-yunusov.html> (March, 2024).

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026**

shevalari kiradi deb izoh berishi, fonetik belgilar sifatida unilarning shevalararo sonlaridagi farqlashi, singormanizm bor-yo‘qligi e’tiboridan bir-biriga yaqin shevalarni boshqa-boshqa guruhlarga tasniflashi, barcha o‘zbek shevalariga xos bo‘lgan diftonglarni faqat qirq shevasiga xos deb belgilashi, tovushlarning lablashish hodisasi shevalarni guruhlarga ajratishda muhim xususiyat ekanligini ta’kidlashi to‘g‘ri emasligini e’tirof etadi. Shuningdek, professor G‘.O.Yunusov A.Samoylovichning ham tasnifini tanqidiy ko‘z bilan kuzatadi. Ya’ni, shevalarning tarixiy-tadrijiy xususiyatlarini belgilashda, jumladan, qadimiy va zamonaviy uyg‘ur tili hamda chig‘atoy tili o‘rtasidagi ta’sirlanishi va ularning ayrim shevalarda aks etishini baholashda kamchilikka yo‘l qo‘yilganini ta’kidlab o‘tadi. Bu kamchiliklar shevalarning ichki tabiiy xususiyatlarini, fonetik belgilarning nozik farqlanishlarini to‘liq anglamasligidan kelib chiqqan deb tanqidiy baholaydi. Shu sababdan yangi tasnif yaratishga qo‘l urgan deyishimiz mumkin¹⁶.

Olim o‘z tasnifida shevalarni, avvalo, uch lahjaga ajratadi: 1. O‘zbek-qipchoq lahjasi; 2. Turk-barlos lahjasi; 3. Xiva-Urganch lahjasi. Olim o‘zbek-qipchoq va turk-barlos shevalarini fonetik va morfologik belgilarga asoslanib 4 tadan guruhga ajratadi. Qolgan shevalarning lingvistik xususiyatlarini izohlamaydi¹⁷. I. O‘zbek-qipchoq lahjasiga Ohangaron vodiysi, Mirzacho‘l, Samarqand, Zarafshon, Buxoro atroflarida, Qashqadaryo, Surxondaryo hududlarida yashaydigan o‘zbek shevalari kirishini qayd etadi. Shuningdek, bu lahja vakillari Xorazm, Andijon, Namangan, Qo‘qon, Qoraqalpog‘istonning Qipchoq, Chimboy, Qo‘ng‘irot tumanlarida, Afg‘oniston va Tojikistonning shimoliy hududlarida uchrashini ta’kidlab o‘tgan. Bundan tashqari, O‘zbek-qipchoq dialektining qirq, jaloyir-laqay, gurlan va qipchoq shevalari bir-birlaridan fonetik va morfologik tuzilishi jihatdan ichki farqlanishlarga ega ekanligi qayd etilgan; II. Turk-barlos lahjasiga Toshkent, Andijon, Qo‘qon, Marg‘ilon, Namangan, Chimkent, Sayram, O‘sh, O‘zgan shevalari kiradi. Bu lahja vakillari oz

¹⁶ Qarang: Qlazi Alim Junus. Ozbek lahçalarini tasnifda bir taçriba. – Taşkent: Davlat naşrijati, 1935. – S. 5-17.

¹⁷ Qlazi Alim Junus. Ozbek lahçalarini tasnifda bir taçriba. – Taşkent: Davlat naşrijati, 1935. – 67 b.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026**

bo'lsa-da, Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo va Zarafshon vodiysida bor. Olim bu lahjani 4 guruh shevalariga taqsimlaydi: 1. Sayram-Chimkent; 2. Toshkent-Xos; 3. Andijon; 4. Namangan shevalari. Bu shevalar o'zaro tovushlar moslashishi, fe'l shakllarining o'zgacha xususiyatlari, kelishiklarning fonetik varianlari bilan farqlanib turishi tadqiqotda aks etgan. III. Xiva-Urganch lahjasida gaplashuvchilar Xiva, Yangi Urganch, Kar, G'azovat, Shohobod, Xonqa, Toshovuz, Eski Urganch, Xazorasp, To'rtko'l kabi tumanlarda yashaydi. Professor G'ozii Olim Yunusov ushbu lahjani 2 guruhga ajratadi: 1. Xiva shevasi; 2. Qarluq shevasi. Olim Xiva shevasida singarmonizm saqlanganligi, *q* o'rnida *k* kelishi, cho'ziq unlilar kabi o'ziga xos lingvistik xususiyatlarini sanab o'tadi. Ammo qarluq shevasi haqida biron bir ma'lumot bermaydi. Professor G'ozii Olim Yunusov o'zbek shevalarini tasnif qilayotganda barcha hududlarni qamrab olmaydi. Ular o'rtasidagi lisoniy farqlarni to'la ajratib ko'rsatmaydi. Shunday bo'lsa-da, olimning bu ishi o'zbek shevashunosligi tarixida ilk ilmiy tadqiqotlardan biri sifatida yuqori baholashga loyiqdir.

V.V.Reshetovning¹⁸ tasnifida tarixiy-lingvistik xususiyatlari va qo'shni tillarning ta'siri inobatga olinadi. Turkiy tillarga xos barcha jihatlar borligini inobat olib, o'zbek tili shevalarini quyidagi lahjalarga ajratadi: 1. Shimoliy-G'arbiy guruhga o'zbek tilining qipchoq lahjasi; 2. Janubiy-G'arbiy guruhga o'zbek tilining o'g'uz lahjasi; 3. Janubiy-Sharqiy guruhga qarluq-chigil-uyg'ur lahjasini tashkil qiluvchi ko'pchilik shahar shevalari, hozirgi o'zbek adabiy tili va eski o'zbek adabiy tili, qardosh turkiy tillardan esa yangi uyg'ur tillari kiradi. Mazkur lahjaga kiruvchi shevalarning ko'pchiligi uchun shu narsa xoski, ular tojik tili bilan juda qadimdan aloqador.

Yuqoridagi tasniflarda dialekt va shevalarning lingvistik tabiatiga xos xususiyatlarni asos qilib olishga harakat qilingan. Bizningcha, bu tasniflardagi mezon va faktorlarni umumlashtirib, hozirgi davr talablari darajasida dialektologik tadqiqotlar olib borish uchun tasnif qilishda quyidagi belgi va xususiyatlar inobatga olinishi lozim:

¹⁸ Решетов В.В., Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек диалектологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 233 б.
61

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026**

- 1) kelib chiqishi va tarixiy tadrijiy belgilari;
- 2) siyosiy birlashuvi va hududiy joylashuvi, areallingvistik belgilari;
- 3) qarindosh bo‘lgan til va dialektlar bilan o‘zaro ta’siri;
- 4) o‘zga til, lahja va madaniyatlar bilan ta’siri va chatishuvi;
- 5) sheva va lahjalarning tabiiy fonetik va artikulyatsion xususiyatlari, singormanizm;
- 6) sheva va lahjalarning tabiiy morfologiyasi, morfemikasi va sintaksisi;
- 7) sheva va lahjalarga xos leksik xususiyatlar;
- 8) sheva va lahjalarning tabiiy lingvomadaniy xususiyatlari¹⁹.

Bu belgi va xususiyatlar yuqorida ta’kidlab o‘tganimiz dialektologlar tomonidan amalga oshirilgan klassifikatsiyalarda tamoman inobatga olingan deb aytib bo‘lmaydi. Ba’zi tasniflarda juda subyektivlik ko‘p, ayrimlarida esa mantiq va sobitlik yetishmaydi. Jumladan, I.I.Zarubin o‘z tasnifida qaysi belgi va xususiyatlar asosida klassifikatsiya qilganini aytmaydi, faqat fonetik belgi sifatida *y*-lashish haqida fikr bildiradi, xolos. K.K.Yudaxin, Y.D.Polivanov kabi olimlar o‘z klassifikatsiyalarida birlamchi sifatida sheva va lahjalarning ichki va tashqi ta’sirlashuvini inobatga olgan. A.K.Borovkov, G‘ozi Olim Yunusov, Ulug‘ Tursunov kabi tilshunos turkologlar fonetik belgi asosida, ya’ni, *y*-lashish va *j*-lashish xususiyatini inobatga oladi. Umuman, har qanday tasnifda birlamchi belgi asosida tasnif qilish va qolgan xususiyatni ham inobatga olish klassifikatsiyani amalga oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Nazarimizda, barcha belgi va xususiyatlarni e’tirof etgan holda hamda milliy til va shevalarimizning XI asrdagi ahvolini inobatga olgan holda o‘zbek shevalarini tasnif qilish dialektologiya fanimiz amalga oshirishi lozim bo‘lgan vazifalardan biridir.

Umuman, o‘zbek sheva va dialektlarini tadqiq va tasnif qilishda K.K.Yudaxin, G‘ozi Olim, A.K.Borovkov, V.V.Reshetov kabi olimlarning buyuk xizmatlari bor. Bu olimlar rahbarligida mahalliy o‘zbek dialektolog- olimlarining butun bir avlodi yetishib

¹⁹ İleri, Canan. Türkiye Türkçesi Ağızlarını İnceleme Yöntemi. – Ankara: Pegem Akademi, 2022. – S. 31-54. ISBN 978-625-8044-46-1.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026**

chiqdi. O‘zbek shevalari akademik Sh.Shoabdurahmonov, professor va fan doktorlari M.Mirzayev, F.Abdullayev, S.Ibrohimov, X.G‘ulomov, Y.G‘ulomov, A.Aliyev, A.Shermatov, A.Jo‘rayev, O.Madrahimov, T.Yo‘ldoshev, N.Rajabov, X.Doniyorov, T.Nafasov, Q.Muhammadjonov, Y.Ibrohimov va boshqa olimlarimiz tomonidan keng tadqiq etilganligi buning isbotidir. Bu professor va fan doktorlari bilan birga 50 ga yaqin fan nomzodlari, dotsentlar o‘zbek shevalari bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borganlar va olib bormoqdalar. Bu olimlar ishlari tufayli o‘zbek dialektologiyasi fan sifatida shakllandi va deyarli barcha lahja va shevalar sinxronik tarzda o‘rganib chiqildi, lug‘atlari tuzildi. O‘zbek dialektlari hamon tadqiqot obyekti bo‘lishi mumkin, ya’ni endilikda o‘zbek shevalarining barcha masalalari bo‘yicha nazariy muammolar: o‘zbek shevalari fonologiyasi, turkiy dialektologiya, etimologiya, turkiy tillar bilan qiyosiy jihatlardan o‘rganilishi kerak. Bu kabi masalalarning o‘rganilishi o‘zbek tilshunosligini yanada boyitishga xizmat qiladi²⁰.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ashirboyev S. **O‘zbek dialektologiyasi**. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashri, 2013. – B. 45.
2. To‘ychiboyev B., Hasanov B. **O‘zbek dialektologiyasi**. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi XMN, 2004. – B. 31.
3. Yudaxin K.K. **O‘zbek dialektologiyasidan materiallar**. I–II jildlar. – Toshkent, 1957, 1961; **Qorabuloq va Mankent shevalari matnlari**. – Toshkent, 1963.
4. Polivanov E.D. **Uzbezkaya dialektologiya i uzbekskiy literaturniy yazyk**. – Toshkent, 1933.
5. Lartsev V.G. **Evgeniy Dmitrievich Polivanov: hayoti va faoliyati**. – Moskva, 1988.

²⁰ Ashirboyev S. O‘zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashri, 2013. – B. 45.

**JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-3, 2026**

6. Dybo A.V. **Tyurkologik tadqiqotlar (Polivanov ishlari haqida)** // Rossiya tyurkologiyasi. – 2020. – №3–4. – B. 34–50.
7. Borovkov A.K. **O‘zbek shevalarini tasniflash masalalari** // O‘zSSR FA xabarlar. – Toshkent, 1953. – B. 31–48.
8. Borovkov A.K. **O‘zbek “umlautli” shevalari tavsifi** // “Belik S.E. Malovga bag‘ishlangan to‘plam”. – Frunze, 1946; **Namangan shevalari**. – Toshkent, 1963.
9. Hojiev A. **Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati**. – Toshkent: O‘zME, 2002. – B. 114.
10. Mirzayev T. **G‘ozi Olim Yunusov haqida suhbatlar** (elektron manba). – 2024.
11. Yunusov G‘ozi Olim. **O‘zbek lahjalarini tasnifda bir tajriba**. – Toshkent: Davlat nashriyoti, 1935.
12. Reshetov V.V., Shoabdurahmonov Sh. **O‘zbek dialektologiyasi**. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978. – 233 b.
13. İleri C. **Türkiye Türkçesi ağızlarını inceleme yöntemi**. – Ankara: Pegem Akademi, 2022. – B. 31–54.

